

Επανεξετάζοντας τις απαρχές του ελληνικού εργατικού κινήματος

Από την έναρξη του 20ού αιώνα
ώς την ίδρυση της ΓΣΕΕ

γράφει ο ΑΛΕΞΗΣ ΝΙΚΟΣ*

Στο συγκεκριμένο δοκίμιο επιχειρείται η συνοπτική εξιστόρηση της διαδρομής του ελληνικού εργατικού κινήματος από τις απαρχές του 20ού αιώνα μέχρι την ίδρυση της ΓΣΕΕ. Αρχικά γίνεται λόγος για τη συνύπαρξη και αλληλεπίδραση των εργατικών σωματείων με τις συντεχνίες. Το κίνημα στο Γουδί αποιμάται σαν μια σημαντική τομή για τη μετάβαση στη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα, η οποία και χαρακτηρίστηκε από την αυτοτελή ανάπτυξη του οργανωμένου σε ταξική βάση εργατικού κινήματος. Σε αυτή την περίοδο παρατηρείται η αριθμητική αύξηση των εργατικών σωματείων σε συνάρτηση με το αναβαθμισμένο ενδιαφέρον για τον πολιτικό προσανατολισμό του κινήματος της εργατικής τάξης. Οι προσπάθειες συντονισμού των σοσιαλιστικών δυνάμεων σε πανελλαδικό επίπεδο, από το 1913 και εξής, έθεσαν τις βάσεις και για την ενοποίηση του συνδικαλιστικού εργατικού κινήματος, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1918 με την ίδρυση της ΓΣΕΕ.

Οι απαρχές του 20ού αιώνα

Ο 19ος αιώνας ολοκληρώθηκε με αρνητικό τρόπο για τα οικονομικά του ελλη-

νικού κράτους. Λόγω της χρεοκοπίας του 1893 και της μεταγενέστερης ήττας στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο, επιβλήθηκε ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος. Το υψηλό δημόσιο χρέος και η επιβολή της δημοσιονομικής επιτήρησης, σε συνδυασμό με την αστάθεια του πολιτικού σκηνικού, συνέβαλαν ώστε να γίνει αντιληπτή και

* *Μεταπτυχιακός φοιτητής
Σύγχρονης Ιστορίας*

η ακόλουθη δεκαετία σαν μια περίοδος κοινωνικής «παρακμής». Η ανάπτυξη αυτή ευνόησε τις θεωρίες για την υπανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού και υιοθετήθηκε από τμήματα της Αριστεράς.¹ Μπορεί να δικαιολογήσει εν μέρει και την περιορισμένη ενασχόληση της σοσιαλιστικής (και όχι μόνο) ιστοριογραφίας με τη διαδρομή του εργατικού κινήματος από την έναρξη του 20ού αιώνα μέχρι τη συγκρότηση της ΓΣΕΕ.

Τέτοιες εκτιμήσεις απορρέουν από μια ιστορική προσέγγιση που χρησιμοποιεί κατά προτίμηση τα εργαλεία της πολιτικής ιστορίας. Όμως, η μελέτη των οικονομικών και κυρίως των κοινωνικών συνθηκών μπορεί να καταδείξει μια διαφορετική κατάσταση (Κουκουλές, 1983). Κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, η ελληνική αστική τάξη γνωρίζει τη δική της «μπελ επόχ». Παρατηρείται τόνωση της οικονομικής ρευστότητας, καθώς και διόγκωση του τριτογενούς τομέα της παραγωγής (Χατζηιωσήφ, 2009: 223). Η συγκριμένη δυναμική δεν περιορίστηκε στον τριτογενή τομέα, καθώς ένα τμήμα των σωρευμένων κεφαλαίων κατευθύνθηκε στη βιομηχανία, ιδιαίτερα από το 1906 και εξής. Η διαδικασία συγκεντροποίησης των επιχειρήσεων συνδυάστηκε με τη βελτίωση της υλικοτεχνικής τους υποδομής (εσωτερική αναδιάρθρωση, εκμηχάνιση). Παράλληλη μεταβολή αποτέλεσε η αύξηση του αριθμού των μικρών παραγωγικών μονάδων (Αγριαντώνη, 2009: 280).

Η τόνωση του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα της παραγωγής ενέτεινε την προσφορά εργασίας. Ωστόσο, ταχύτερος υπήρξε ο ρυθμός επέκτασης της ζήτησης για νέες δουλειές. Ένα τμήμα των ρών της αγροτικής εξόδου, κυρίως όσοι αδυνατούσαν να καταβάλουν τα ναύλα της υπερπόντιας μετανάστευσης, κατέληξαν στις πόλεις, όπου και παρα-

τηρήθηκε αύξηση της ανεργίας. Η σταφιδική κρίση, η οποία εντάθηκε από το 1893 και εξής, περιόρισε τα περιθώρια για εποχιακή απασχόληση στην ύπαιθρο. Οι εργαζόμενοι και το εφεδρικό εργατικό δυναμικό αναγκάστηκαν να παραμένουν για μεγαλύτερο διάστημα στις πόλεις (Φουντανόπουλος, 1999: 90).

Η σταθερή εγκατάσταση στις πόλεις αποτέλεσε μια καθοριστική παράμετρο για τη διαμόρφωση της εργατικής τάξης, την οργάνωσή της και την ανάπτυξη συνδικαλιστικών πρακτικών από μέρους της (Παλούκης, 2010¹ Σεφεριάδης, 1995). Εφόσον τα περιθώρια για επιλογή της «εξόδου» έναντι της «διαμαρτυρίας» περιοριζόνταν, η αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων για τη διασφάλιση της επιβίωσης απέκτησε καθοριστική σημασία. Ορισμένοι κλάδοι ειδικευμένης εργασίας, όπως οι τυπογράφοι και οι σιγαροποιί, μπορούσαν να λειτουργήσουν ως πρότυπο για την οργάνωση και των υπόλοιπων εργαζομένων. Σημαντική συλλογική και απεργιακή δράση είχαν αναπτύξει επίσης οι μεταλλωρύχοι κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ένα σημαντικό όμως απόθεμα εμπειρίας για την ανάπτυξη του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος προήλθε από τις συντεχνίες και τους ειδικευμένους τεχνίτες.

Η σημαντικότερη παράμετρος για την ανάπτυξη της κινηματικής δράσης των εργαζομένων ήταν η ίδια η ένταση της εκμετάλλευσης. Η συμπίεση του εργατικού κόστους αποτέλεσε προτεραιότητα για τους εργοδότες (Χατζηιωσήφ, 2000: 20), ενώ μπορούμε να θεωρήσουμε ότι υπήρξε καταλυτικής σημασίας για τις μικρότερες παραγωγικές μονάδες που δεν ήταν σε θέση να προχωρήσουν σε σημαντικές επενδύσεις υλικοτεχνικού εξοπλισμού. Σε αυτές τις συνθήκες ο ταξικός ανταγωνισμός εξελίχθηκε με σύνθετο τρόπο. Άλλοτε έλαβε τη μορφή της συλλογικής οργάνωσης με στόχο την κεντρική αντιπαράθεση και άλλοτε εξελίχθηκε με δυσκολότερα παρατηρήσιμες, «υπόκωφες» μορφές (Καραμπάτσος, 2016).

Συνεπώς, κατά την πορεία της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, συντελούν στην Ελλάδα ορισμένοι βασικοί όροι για

1. Ενδεικτικά για μια τέτοια προσέγγιση στο Βουρνάς (1974, 581). Στο κεφάλαιο για την περιγραφή της «κοινωνικής κατάστασης» στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, ο Τάσος Βουρνάς περιγράφει την κρίση του πολιτικού σκηνικού και των δημοσίων οικονομικών χωρίς να αναφέρεται στις κοινωνικές συνθήκες και μεταβολές.

την ανάπτυξη της αντιπαράθεσης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Παράλληλα, όμως, αναπτύσσεται και η συλλογική δράση από την πλευρά των λαϊκών τάξεων. Η εμπειρία της συλλογικής δράσης ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τη μετάβαση από τις ανοργάνωτες και βίαιες εργατικές κινητοποιήσεις του ύστερου 19ου αιώνα στον οργανωμένο συνδικαλισμό. Η ίδρυση της ΓΣΕΕ μπορεί, λοιπόν, να γίνει αντιληπτή ως το επιστέγασμα μιας σύνθετης διαδρομής. Η διαδρομή αυτή συνδυάζει τις μεταβολές στο επίπεδο της καθημερινής κινητοποίησης και δράσης της εργατικής τάξης, με εκείνες που αφορούν τις οργανώσεις και τα κόμματα που την εκφράζουν (Κουκουλές, 1983: 24). Τα εργατικά κόμματα και οργανώσεις αποτέλεσαν κυρίως φαινόμενο της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Έτσι, η εξιστόρηση της πρώιμης διαδρομής του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος ξεκινά από την περιγραφή των μορφών οργάνωσης, κινητοποίησης και δράσης των εργαζομένων και των κοινωνικών δυνάμεων που πολώνονταν προς την εργατική τάξη.

Συντεχνίες και συνδικάτα

Κατά την περίοδο 1900-1911, ιδρύθηκαν περίπου 150 επαγγελματικά σωματεία (Λιάκος, 1993: 98). Τα περισσότερα από αυτά ήταν οργανωμένα σε συντεχνιακή βάση, συνυπήρχαν δηλαδή σε αυτά οι εργοδότες με τους εργαζόμενους. Η συλλογική και κινηματική δράση κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα ήταν άμεσα συνυφασμένη με τη συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης των επαγγελματιών, συνεπώς και η εξιστόρηση της πορείας του συνδικαλιστικού εργατικού κινήματος δεν μπορεί να αποκοπεί εντελώς από την πορεία των συντεχνιών. Βέβαια, οι συντεχνίες συνυπήρχαν με έναν μικρό αριθμό σωματείων που ήταν οργανωμένα σε αμιγώς ταξική βάση. Τέτοια σωματεία παρουσιάζονται κυρίως στις μεγάλες επιχειρήσεις και σε χώρους που συγκέντρωναν μεγάλους αριθμούς εργαζομένων (π.χ. δημόσια καπνοκοπτήρια).

Η ανάπτυξη των συντεχνιών μπορεί να γίνει αντιληπτή σαν μια διαδικασία αντιπαραθετική προς την ενδυνάμωση του εργατικού κινήματος. Οι αμιγώς εργατικές ενώσεις καταδείκνυαν την ύπαρξη συγκρουόμενων ταξικών συμφερόντων και συντελούσαν στην επιβεβαίωση της παρουσίας ταξικών αντιθέσεων στην ελληνική κοινωνία. Οι συντεχνίες από την πλευρά τους ήταν συγκροτημένες με βάση τη λογική της συναινετικής επίλυσης των διαφορών, τόσο στο εσωτερικό του επαγγέλματος όσο και στο επίπεδο του κράτους και της κοινωνίας. Η εσωτερική ενοποίησή τους βασιζόταν στην πεποίθηση ότι επιτελούν έναν «κοινωνικά επωφελή ρόλο», ενώ οι ηγεσίες τους βρίσκονταν συχνά σε στενή σύνδεση με το πολιτικό προσωπικό και τον κρατικό μηχανισμό.

Τα αιτήματα των συντεχνιών κατευθύνονταν συνήθως προς το κράτος και σπανιότερα προς συγκεκριμένους ιδιώτες, κυρίως μεγάλες επιχειρήσεις (Ποταμιάνος, 2011).² Έτσι, η παρέμβασή τους αποσκοπούσε στην ευαισθητοποίηση των πολιτευτών ώστε να φροντίσουν για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Οι συντεχνίες ανέπτυξαν δύο βασικές μορφές κινηματικής δράσης κατά την εξέλιξη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Η πρώτη από αυτές αφορά την κινητοποίηση με στόχο την προάσπιση των κεκτημένων συγκεκριμένων επαγγελματιών. Σε αυτές τις περιπτώσεις η κινηματική δράση λειτούργησε ως ένα «τεχνητό μέσο πίεσης» προς τους εν δυνάμει συμμάχους στο εσωτερικό του Κοινοβουλίου. Ο «κύκλος» της κινητοποίησης ήταν συνήθως σύντομος χρονικά, ενώ κεντρικό του γεγονός αποτελούσε η κατάθεση ενός υπομνήματος διαμαρτυρίας στο Παλάτι ή τη Βουλή. Η δεύτερη αφορά τις κινητοποιήσεις μεγάλης κλίμακας, ορισμένες από τις οποίες είχαν αντιδραστικό προσανατολισμό. Οι συντεχνίες συμμετείχαν στις διαδηλώσεις του 1901 ενάντια στη μετάφραση του Ευαγγελίου, ενώ οργάνωσαν εκείνες του 1908 απέναντι στη

2. Αρκστά στοιχεία για τις συντεχνίες αντλούνται από τη διδακτορική διατριβή του Νίκου Ποταμιάνου.

φορολογική πολιτική της κυβέρνησης Θεοτόκη. Η τάση τους προς το συντηρητισμό και τον αντικοινοβουλευτισμό έχει συνδεθεί με την ηγεμονία των μικροαστικών στρωμάτων στο εσωτερικό τους (Μποχώτης, 2000: 74). Παράλληλα όμως, ο μικτός τους χαρακτήρας συνεπαγόταν σε αρκετές περιπτώσεις την αριθμητική υπεροχή των εργαζομένων. Τίθεται συνεπώς το ζήτημα αν τα εργατικά στρώματα μπορούσαν να έχουν σημαντικό ρόλο και να διεκδικούν την ηγεμονία όσον αφορά τη λήψη των αποφάσεων.³

Μπορούμε να εντοπίσουμε δύο τουλάχιστον σημεία επίδρασης των συντεχνιών στην εξέλιξη του εργατικού κινήματος. Το πρώτο αφορά την εσωτερική σύγκρουση ανάμεσα στους εργοδότες και τους εργαζόμενους, την ηγεσία και τη βάση. Η παρουσία εκμεταλλευτικών σχέσεων μεταξύ των μελών τους εμπόδιζε την εμπέδωση της άποψης ότι πρόκειται για κοινότητες κοινών συμφερόντων. Το δεύτερο συνδέεται με την ώσμωση εργατικών σωματείων και συντεχνιών, στο επίπεδο της συλλογικής δράσης, δηλαδή την κινηματική συμπόρευση και την ανταλλαγή εμπειριών. Στις μεγάλες συγκεντρώσεις του 1901 και 1908, ορισμένα εργατικά σωματεία βρέθηκαν στο δρόμο μαζί με τις συντεχνίες. Η συνύπαρξη στον ίδιο χώρο καταδείκνυε τη δυνατότητα για εναλλακτικές μορφές συνδικαλιστικής οργάνωσης στα μέλη των συντεχνιών. Εξάλλου, και η βραχύβια έκδοση *Εφημερίδα των Συντεχνιών* τόνιζε ήδη το 1891 την ανάγκη να δημιουργηθούν σωματεία χωρίς τη συμμετοχή των εργοδοτών, εφόσον μόνο αυτά θα ήταν κατάλληλα για να προασπίσουν τα συμφέροντα των εργαζομένων (Ζαζάς, 2011: 204).

Η ανταλλαγή εμπειριών έλαβε χώρα και στην περίπτωση των κινητοποιήσεων με αφορμή τα αιτήματα συγκεκριμένων επαγγελματιών. Τα σωματεία των αμαξελιατών και караγωγών ήταν διαταξικά, εφόσον συνυπήρχαν σε αυτά οι ιδιοκτή-

τες των αμαξών και των κάρων και οι οδηγοί τους. Μια πρώτη απεργία των αμαξελιατών είχε κηρυχθεί στις 28 Φεβρουαρίου 1895 (διήρκησε ως τις 4 Μαρτίου), όμως οι πλέον αξιόλογες κινητοποιήσεις τους εξελίχθηκαν κατά την περίοδο 1905-1908. Στόχο τους αποτέλεσε η αποτροπή της σύναψης συμβάσεων μεταξύ του κράτους και εταιρειών αυτοκινήτων για τη διεξαγωγή της δημόσιας συγκοινωνίας, καθώς και η παρεμπόδιση της επέκτασης των γραμμών του τραμ. Οι τέσσερις συντεχνίες των αμαξελιατών και караγωγών (Αθήνας και Πειραιά) κινήθηκαν μετωπικά για να επιτύχουν τους στόχους τους, ενώ απευθύνθηκαν στον ευρύτερο πληθυσμό της Αθήνας και του Πειραιά για να αντλήσουν υποστήριξη. Συγκρότησαν μια ευρεία κοινωνική συμμαχία, στην οποία περιλήφθηκε ένας σημαντικός αριθμός σωματείων και επαγγελματιών που πλήττονταν από την αυτοκίνηση.

Στις κινητοποιήσεις των επαγγελματιών αυτών συνέδραμαν και ορισμένα εργατικά σωματεία, όπως προκύπτει και από τη συμμετοχή των φορτοεκφορτωτών και των λιμενεργατών στην απεργία που κήρυξαν οι αμαξελιάτες και караγωγείς για τις 2 Νοέμβρη 1907 (*Εμπρός*, 02.11.1907). Η παρουσία των λιμενεργατών αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον αν λάβουμε υπόψη τον σημαντικό ρόλο που είχαν επιτελέσει και στο πλαίσιο των εργατικών απεργιών της προηγούμενης περιόδου. Μεταξύ 1906 και 1907 εξελίχθηκε ένας σημαντικός κύκλος κινητοποιήσεων της εργατικής τάξης, με διαδοχικές απεργίες κλάδων όπως οι μεταλλωρύχοι, οι σιτεργάτες, οι εργάτες των μηχανουργείων και οι σιδηροδρομικοί (Χατζηωσόφ, 2000: 30). Αυτός ο κύκλος απεργιών συντέλεσε στην αναβάθμιση του ρόλου των ταξικών σωματείων, τα οποία και επέλεξαν σταδιακά να αυτονομηθούν από τις συντεχνίες και να προχωρήσουν στον αυτοτελή τους συντονισμό. Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου του Βόλου στα 1905 είχε αποτελέσει ένα πρώτο καταλυτικό βήμα προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Η κινητοποίηση των αμαξελιατών και караγωγών είναι ενδιαφέρουσα για την εξέταση της διαδικασίας συγκρότησης

3. Τα καταστατικά των συντεχνιών προσπαθούσαν με διάφορες προβλέψεις να υποβαθμίσουν το ρόλο των εργαζομένων και να τους αποκλείσουν από διοικητικές θέσεις (Ποταμιάνος, 2011: 311-315).

κοινωνικών συμμαχιών από τους κινητοποιούμενους επαγγελματικούς κλάδους, αλλά και για την εξέλιξη των ρεπερτορίων δράσης στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Οι εργατικές κινητοποιήσεις του 19ου αιώνα έτειναν να υποκαταστήσουν την οργανωτική αδυναμία των απεργών με την προσφυγή τους στη βία. Έτσι, οι μεταλλωρύχοι, κατά την απεργία της Καμάριζας τον Απρίλιο του 1896, είχαν χρησιμοποιήσει δυναμίτιδα ώστε να προκαλέσουν εκτεταμένες καταστροφές στον υλικοτεχνικό εξοπλισμό της εταιρείας του Σερπιέρι (Ορφανού, 2002: 175-206). Η χρήση βίαιων μέσων διαπραγμάτευσης εντοπίζεται και κατά την περίοδο 1907-1910, οπότε και εμφανίζονται φαινόμενα λουδισμού στην Ελλάδα. Την 1η Νοεμβρίου 1907 οι караγωγείς του Πειραιά κατέστρεψαν δύο φορτηγά της εταιρείας των αυτοκινήτων, ενώ δύο χρόνια αργότερα απείλησαν να καταστρέψουν τη γραμμή του Σιδηροδρόμου Πειραιώς-Αθηνών ως αντίποινα στην πρόθεση της εταιρείας να επεκτείνει τη γραμμή της (*Εμπρός*, 09.11.1909). Το σωματείο των σιγαροποιών ακολούθησε αντίστοιχες τακτικές τον Μάιο του 1910. Τότε καταστράφηκε παραδειγματικά μια παλιότερη μηχανή κατασκευής τσιγάρων, ενώ διατυπώθηκε η απειλή της καταστροφής του καινούργιου μηχανήματος του καπνεμπόρου Βάρκα.

Οι επαφές και ανταλλαγές εμπειριών μεταξύ σωματείων και συντεχνιών συνετέλεσαν και στην εσωτερική πόλωση των τελευταίων. Η πόλωση αυτή κορυφώθηκε τον Δεκέμβριο του 1909, όταν 28 σωματεία αποχώρησαν από τον Σύνδεσμο των Συντεχνιών και επεδίωξαν να συγκροτηθούν σε ταξική βάση (Χατζιωσήφ, 2009: 30). Οι προϋποθέσεις για μια τέτοια εξέλιξη πιθανότατα προϋπήρχαν, εφόσον η πρόθεση της ηγεσίας των συντεχνιών για διαπραγμάτευση δεν συμβάδιζε πάντα με τη διάθεση των μελών τους. Ο έλεγχος της «βάσης» γινόταν πιο δύσκολος όσο αναπτύσσονταν οι εσωτερικές εκμεταλλευτικές σχέσεις στις συντεχνίες και εντεινόταν η πίεση από τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών στην Ελλάδα.

Η συγκρότηση αντίπαλων στρατοπέδων στο εσωτερικό των συντεχνιών,

μπορεί να εντοπιστεί από τις αναφορές του Τύπου στις εσωτερικές διαδικασίες συγκεκριμένων σωματείων. Οι διακριτοί εσωτερικοί πόλοι συγκροτούνταν με άξονα τη διαφορετική κομματική τοποθέτηση των μελών τους ή είχαν συγκυριακό χαρακτήρα ανάλογα με τα διακυβεύματα της συγκυρίας. Πιθανά όμως αντανακλούσαν και όψεις της σύγκρουσης ανάμεσα στους εργοδότες και εργαζόμενους. Οι πρόεδροι των αμαξηλατών και караγωγών απείλησαν το 1907 να παραιτηθούν σε περίπτωση που δεν ικανοποιούνταν τα αιτήματα των σωματείων τους (*Εμπρός*, 04.11.1907). Ισχυρίστηκαν ότι αν η κυβέρνηση προέβαινε σε διαφορετική επιλογή, οι ίδιοι δεν θα ήταν σε θέση να ελέγξουν την οργή του πλήθους των σωματείων τους. Υφίσταται συνεπώς διάσταση ανάμεσα στη θέληση της ηγεσίας και της βάσης. Οι αντιθέσεις αυτού του είδους ενδέχεται να αμβλύνονταν σε συνθήκες ομαλότητας, εμφανίζονταν όμως όταν οι εξελίξεις απειλούσαν άμεσα τα συμφέροντα ενός επαγγέλματος. Πρόκειται για «υπόκωφες» εσωτερικές συγκρούσεις που αναδύθηκαν στην επιφάνεια με βίαιο τρόπο στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Το κίνημα στο Γουδί αποτέλεσε ένα καταλυτικό γεγονός, το οποίο ανακάτεψε την τράπουλα των κοινωνικών συσχετισμών και ευνόησε τη μετάβαση από τη δεκαετία των συντεχνιών στη δεκαετία των εργατικών σωματείων.

Προς την οργάνωση του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος

Από το κίνημα στο Γουδί στις πρώτες κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων

Η παρέμβαση του Στρατιωτικού Συνδέσμου στην πολιτική σκηνή αποτέλεσε το επιστέγασμα του αντικοινοβουλευτικού προσανατολισμού και της αντικομματικής ρητορείας της περιόδου που προηγήθηκε. Παράλληλα όμως, το Γουδί στιγματίστηκε από την εισβολή του λαϊκού παράγοντα στο προσκήνιο, αποτελώντας την κορυφαία στιγμή της λαϊκής κινητικό-

ητας για την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Το μαζικό συλλαλητήριο των συντεχνιών στις 14 Σεπτεμβρίου 1909 συγκέντρωσε περίπου 60.000 διαδηλωτές. Οι συντεχνίες δεν στήριξαν το ενδεχόμενο της εκτροπής προς τη δικτατορία και εμπόδισαν τη λήψη αυστηρών μέτρων για την καταστολή των απεργιών (Μποχώτης, 2009: 77, 78). Τα ταξικά σωματεία απείλησαν με γενική απεργία για να αποτραπεί η ψήφιση του συγκεκριμένου μέτρου, με τους προέδρους των «μικτών» συντεχνιών να τους προσφέρουν απλά «ηθική αρωγή» (Χατζηιωσήφ, 2009: 30).

Οι εργατικές απεργίες είχαν ξεκινήσει πριν την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί για να συνεχιστούν με ένταση κατά την εξέλιξη, αλλά και μετά την ολοκλήρωσή του. Η απεργία των καπνεργατών του Βόλου τον Φεβρουάριο του 1909 εκκίνησε τη σειρά των κινητοποιήσεων. Η βίαιη καταστολή της δεν εμπόδισε την ανάπτυξη απεργιών σε άλλους εργατικούς κλάδους, όπως εκείνος των σιγαροποιών που απήργησε το φθινόπωρο του ίδιου έτους (Καραμπάτσος, 2016). Ο κινηματικός αναβρασμός επέφερε την αύξηση των προσδοκιών για βελτίωση της θέσης των εργατικών στρωμάτων και τα επιμέρους αιτήματα τέθηκαν σε συνάρτηση με την προσδοκία για την κεντρική πολιτική αλλαγή. Η επιτυχία ορισμένων κινητοποιήσεων, όπως εκείνη των σιγαροποιών που οδήγησε τους καπνέμπορους σε άμεση αναδίπλωση, ενίσχυσε την εκτίμηση ότι οι κινητοποιήσεις μπορούσαν να πετύχουν νίκες. Έτσι, η κοινωνική ένταση συνεχίστηκε την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1910.

Μέχρι την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί, τα εργατικά σωματεία της πρωτεύουσας και του Πειραιά συντονίζονταν μεταξύ τους με άτυπο τρόπο, ενώ αρκετά από αυτά συμμετείχαν στον Σύνδεσμο των Συντεχνιών. Η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου της Αθήνας, τον Φεβρουάριο του 1910, αποτέλεσε τη δεύτερη σημαντική τομή προς τη συγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος μετά τη διαίρεση του Συνδέσμου των Συντεχνιών. Αρχικά, συγκροτήθηκε από τα σωματεία των ραπτών, μαρμαρογλυπτών, λατόμων και τυπογράφων. Λειτουργήσε από νωρίς

σαν πόλος συσπείρωσης των εργατικών δυνάμεων, εντάσσοντας σωματεία που είχαν διακριθεί για την κινηματική τους δραστηριότητα όπως εκείνο των σιγαροποιών (Λιβιεράτος, 2006: 18-20).

Κατά την περίοδο που ακολούθησε, τα σωματεία που εντάχθηκαν στο ΕΚΑ ανέπτυξαν σημαντική αυτοτελή δράση και ορισμένα από αυτά προχώρησαν σε απεργίες. Ενώ η εξέγερση στο Κιλελέρ αντιμετωπίστηκε με βίαιη καταστολή, ο χειρισμός των εργατικών απεργιών που εντάχθηκαν την άνοιξη του 1910 προβληματίσε εντονότερα τον κρατικό μηχανισμό. Οι καπνεργάτες του Βόλου προχώρησαν σε νέα κινητοποίηση τον Φεβρουάριο, ενώ τον Μάιο ξέσπασαν οι απεργίες των μηχανικών και θερμαστών, καθώς και νέα απεργία των σιγαροποιών. Αυτές οι κινητοποιήσεις συνοδεύτηκαν από μαζικά συλλαλητήρια, ενώ παρατηρήθηκε και η αλληλεγγύη των σωματείων που συμμετείχαν στο Εργατικό Κέντρο προς τους απεργούς (Λιβιεράτος, 2006: 21).

Η απεργία των σιγαροποιών τον Μάιο του 1910 ξεπέρασε σε διάρκεια τον ένα μήνα, ενώ χαρακτηρίστηκε και από την πολυμορφία των ρεπερτορίων δράσης που αξιοποιήθηκαν. Κηρύχθηκε εξαιτίας της απόφασης του καπνέμπορου Βάρκα να εισάγει σιγαροποιϊτική μηχανή. Κατά την εξέλιξή της συνδυάστηκαν τα παλιά μέσα επιβολής με τα νέα μέσα διαπραγμάτευσης του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Οι απεργοί προσπαθούσαν να κρατήσουν αποκλεισμένο το καπνοκοπήριο, ώστε να παρεμποδίσουν τη μεταφορά των τσιγάρων στην αγορά και να φέρουν τον Βάρκα σε δύσκολη θέση κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων μαζί του. Παράλληλα, απευθύνθηκαν στην αθηναϊκή κοινωνία, προτρέποντας τους καταναλωτές να μην αγοράζουν τα τσιγάρα των εμπόρων που σκόπευαν να εισάγουν μηχανές. Εκτός από το μοϊκοτάζ, η συγκεκριμένη απεργία αξιοποίησε και το μέσο του σαμποτάζ, εφόσον στις 17 του Μάη πραγματοποιήθηκε η καταστροφή μιας σιγαροποιϊτικής μηχανής, όπως προαναφέραμε. Για τον Γιάννη Κορδάτο η συγκεκριμένη πράξη ήταν «απονενωμένη» και αναρχικής έμπνευσης, καταδι-

κασμένη να αποτύχει (Κορδάτος, 1972: 193). Ωστόσο, η συνδυαστική χρήση της «διαπραγματεύσεως μέσω της αναταραχής» (Hobsbawm, 1952) με την πίεση στο επίπεδο της αγοράς και την αξιοποίηση νεωτερικών ρεπερτορίων δράσης, όπως η απεργία και η διαδήλωση, υποδεικνύουν ότι την επαύριο του κινήματος στο Γουδί το εργατικό κίνημα συνδύαζε την αποφασιστικότητα με τις υψηλές προσδοκίες και την επινοτικότητα στις μορφές πάλης.

Το σωματείο των σιγαροποιών έθεσε προς τον καπνέμπορο αιτήματα που συνδέονταν με τον έλεγχο στην παραγωγική διαδικασία, απαιτώντας να έχει λόγο για τις προσλήψεις και τις απολύσεις, αλλά και για τον ορισμό των επιστατών (Καραμπάτσος, 2016: 289). Τέτοιες διεκδικήσεις συνδέονταν με την εξειδίκευση των σιγαροποιών, οι οποίοι ανέπτυξαν εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους να παράγουν ποιοτικά προϊόντα και συνεπώς αξίωναν να έχουν λόγο για την ποσότητα και την ποιότητα του έργου τους. Αντίστοιχα αιτήματα είχαν διατυπώσει και άλλα εργατικά σωματεία στο παρελθόν (π.χ. τυπογράφοι), όμως στον απόηχο του κινήματος στο Γουδί η αντιπαράθεση για την επιβολή του ελέγχου στην εργασία απέκτησε μεγαλύτερη σημασία. Οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής ήταν αποφασισμένοι να επιβάλουν ένα καθεστώς πλήρους ιδιοκτησίας των υποδομών και απόλυτου ελέγχου επί της εργασιακής διαδικασίας. Γι' αυτό τον λόγο και η καταστροφή της σιγαροποιμπτικής μηχανής, ως προσβολή του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας, είχε προκαλέσει την άμεση σύγκληση υπουργικού συμβουλίου και έθεσε το ενδεχόμενο της επέμβασης του στρατού. Η σύγκρουση με τις εργατικές πρωτοπορίες είχε καθοριστική σημασία, στο πλαίσιο του οράματος των εργοδοτών για την προώθηση του αστικού εκσυγχρονισμού.

Η αυξανόμενη δραστηριότητα των Ελλήνων σοσιαλιστών αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο της περιόδου που ακολουθεί το κίνημα στο Γουδί. Οι σοσιαλιστές επιχειρήσαν με τη συγκρότηση ομίλων να συντονίσουν τις σοσιαλιστικές δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας, ενώ παράλληλα προσδοκούσαν ότι θα κατόρθωναν να

επιδράσουν στο εργατικό κίνημα. Έτσι, ο Δρακούλης ίδρυσε το 1908 τον Σύνδεσμο των Εργατικών Τάξεων της Ελλάδος (ΣΤΕΤ) και το 1909 το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Ο Γιαννιός συγκρότησε τη σοσιαλιστική του ομάδα στο εσωτερικό του ΣΤΕΤ, ωστόσο σύντομα αποχώρησε από αυτή και ίδρυσε το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθήνας. Στις απαρχές της δεκαετίας του 1910 παρουσιάζεται και ένα ρεύμα αναρχοσυνδικαλιστών, το οποίο ασκεί περιορισμένη επιρροή στο ελληνικό εργατικό κίνημα (Παλούκας, 2010· Κορδάτος, 1972: 149).

Οι πρώτες σοσιαλιστικές ομάδες στην Ελλάδα δεν μπόρεσαν να συνδεθούν με το εγχώριο εργατικό κίνημα. Ωστόσο, η διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών στη δημόσια σφαίρα άσκησε επίδραση στις πρακτικές και την κοσμοθεώρηση των εργατών με αποτέλεσμα να προβληματίσει και το συγκρότημα εξουσίας. Ο Στέφανος Δραγούμης έθετε από το 1909 την ανάγκη να μεριμνήσει το κράτος για την προστασία των κατώτερων τάξεων, ώστε να μην αισθανθούν την ανάγκη να «καταρτίσουν αναρχικές ομάδες» (*Εμπρός*, 04.03.1909). Τη χρησιμότητα των εργατικών μεταρρυθμίσεων αντιλήφθηκε έγκαιρα και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, τονίζοντας την πρόθεσή του να ψηφίσει φιλεργατικούς νόμους από το καλοκαίρι του 1910.

Οι επικείμενες εκλογές δεν ανέκοψαν το απεργιακό κύμα, εφόσον οι βυρσοδέψες, οι σιδηροδρομικοί, οι μεταλλωρύχοι και οι αμαξηλάτες προχώρησαν σε απεργίες κατά τη διάρκεια του φθινοπώρου. Το ΕΚΑ είχε πάντως προσανατολιστεί ήδη προς την έμμεση στήριξη του κόμματος των Φιλελευθέρων και υπήρχε αισιοδοξία ότι αρκετά από τα προβλήματα των εργαζομένων θα επιλύονταν με τη νομοθεσία της νέας κυβέρνησης (Λιβιεράτος, 2006: 22-29). Αυτή η πρόσδεση των εργατικών σωματείων στο βενιζελισμό, αποτέλεσε προοίμιο της στενής διασύνδεσης του εργατικού συνδικαλισμού με την πολιτική σκηνή και κυρίως της προσπάθειας στενού ελέγχου του από τις κυβερνήσεις (Αλεξίου, 1998: 126).

Η κυβέρνηση Βενιζέλου επιχειρήσει να κατευνάσει με την πολιτική της την κοινωνική δυναμική που είχε απελευθερω-

θεί στο πλαίσιο του κινήματος στο Γουδί και παράλληλα να προκαταλάβει πιθανές μελλοντικές «αρρυθμίες» στην ελληνική κοινωνία. Η εργατική νομοθεσία επηρεάστηκε από τις εκάστοτε κοινωνικές πιέσεις, εφόσον οι απεργιακές κινητοποιήσεις συνεχίστηκαν. Σε αντίθεση όμως με τον αυθορμητισμό και τον πλουραλισμό που συνόδευσε τις κινητοποιήσεις του 1910, η συλλογική δράση του εργατικού κινήματος εντασσόταν πλέον σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο διαπραγμάτευσης και ακολουθούσε με ελάχιστες εξαιρέσεις ένα σταθερό ρεπερτόριο δράσης. Το γεγονός αυτό δεν υποβαθμίζει τη σημασία κινητοποιήσεων όπως εκείνη των τροχιοδρομικών υπαλλήλων, οι οποίοι υπεράσπισαν το ίδιο το δικαίωμα της συνδικαλιστικής τους οργάνωσης και έκφρασης. Υποδεικνύει όμως την αδυναμία διασύνδεσης του συνδικαλιστικού κινήματος με ριζοσπαστικές μορφές πολιτικής έκφρασης και πάλης, ιδιαίτερα από τη στιγμή που οι σοσιαλιστικοί όμιλοι δυσκολεύονταν να διαφοροποιηθούν ριζικά από το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της κυβέρνησης και κυρίως να προσεγγίσουν το ίδιο το εργατικό κίνημα. Ο Γιάννης Κορδάτος αντιλαμβανόταν αυτή την αδυναμία όταν μεμφτόταν την τοποθέτηση του Σοσιαλιστικού Κέντρου Αθηνών σε σχέση με τις απεργίες των τροχιοδρομικών και των τυπογράφων. Οι σοσιαλιστικοί όμιλοι αντιμετώπισαν με υπεροψία τις επιλογές της εργατικής τάξης και σε ορισμένες περιπτώσεις υποτίμησαν τους αγώνες των εργαζομένων (Κορδάτος, 1972: 199, 202). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο βενιζελισμός κατόρθωσε να ηγεμονεύσει, αξιοποιώντας και την επιρροή του βενιζελικού δικηγόρου του ΕΚΑ, Σπύρου Θεοδωρόπουλου. Ως αντάλλαγμα, παρείχε ορισμένα δικαιώματα στα εργατικά σωματεία, με βασικό στόχο την πρόσδεσή τους στο όραμα του εθνικισμού και του αστικού εκσυγχρονισμού.

Οι βενιζελικές δυνάμεις έλεγαν σταθερά το Εργατικό Κέντρο Πειραιά, το οποίο ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1910. Στο ΕΚΑ όμως οι συσχετισμοί τροποποιήθηκαν σταδιακά σε βάρος τους, με αποτέλεσμα οι συντηρητικοί αντιβενιζελικοί και οι σοσιαλιστές να αποτελούν τις κύριες δυ-

νάμεις την περίοδο 1917-1918 (Μοσκόφ, 1988: 399). Είχαν προηγηθεί εσωτερικές διαφωνίες σε σχέση με τον προσανατολισμό του Εργατικού Κέντρου Αθήνας. Το καλοκαίρι του 1913 τέθηκε ζήτημα διαγραφής του σωματείου των υποδηματοποιών «διότι θα χαλάσουν και τους άλλους εργάτες, διαδίδοντας τας σοσιαλιστικές ιδέας» (Λιβιεράτος, 2006: 57). Το ΕΚΑ τόνισε την αφοσίωσή του στην εξυπηρέτηση των άμεσων συμφερόντων των εργαζομένων και τον Οκτώβριο του 1914 διασαφήνισε την πρόθεσή να απέχει από κάθε πολιτική δράση (Λιβιεράτος, 2006: 54-55). Σε αυτή την κατεύθυνση ενδέχεται να συντέλεσε και η θέση των αναρχοσυνδικαλιστών που προέβλεπαν την αντίληψη του «καθαρού συνδικαλισμού» (Παλούκης, 2017: 162-182), δηλαδή τη διεκδίκηση γύρω από τα άμεσα κλαδικά αιτήματα. Η αποστροφή προς την πολιτικοποίηση αντιδιασελλόταν με την υποτίμηση της άμεσης πάλης από ορισμένους σοσιαλιστικούς κύκλους, παράλληλα όμως ευνοούσε τις στοχεύσεις των καθεστωτικών δυνάμεων και συντελούσε στην ποδηγέτηση των σωματείων από τους πολιτευτές.

Οι εσωτερικές διαφωνίες για τον προσανατολισμό του ΕΚΑ μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως μια ακόμα ένδειξη της επίδρασης των σοσιαλιστικών ιδεών, των οποίων η απήχηση ξεπερνούσε τα όρια των σοσιαλιστικών πυρήνων. Οι σοσιαλιστές συνδικαλιστές μπορούσαν σε περιόδους, που τα συμφέροντα των εργαζομένων διακυβεύονταν με άμεσο τρόπο, να ασκούν μεγαλύτερη επιρροή. Ορισμένα σωματεία, όπως εκείνα των σιγαροποιών και υποδηματοποιών, είχαν σοσιαλιστικό προσανατολισμό (Κορδάτος, 1972: 195).

Κατά την περίοδο 1909-1914 έλαβαν χώρα 115 απεργίες (Φουντανόπουλος, 1999: 111). Ο αριθμός των απεργιακών κινητοποιήσεων καταδεικνύει την αναβάθμιση της ταξικής αντιπαράθεσης και αιτιολογεί τις προσπάθειες του κράτους να παρέμβει για τη ρύθμιση των οξυμένων αντιθέσεων. Η μετάβαση από την περίοδο της σποραδικής παρουσίας των εργατικών σωματείων σε εκείνη της συνδικαλιστικής συσπείρωσης γύρω από τα εργατικά κέντρα είχε προχωρήσει σε

σημαντικό βαθμό. Ο νόμος 281 του 1914 αποτέλεσε το επιστέγασμα της παρακμής του κινήματος των συντεχνιών, επιβάλλοντας πλέον την επίσημη διάκρισή τους από τα σωματεία. Ουσιαστικά, διέλυσε μια συνύπαρξη που παρουσίαζε ήδη σημαντικές δυσλειτουργίες και σηματοδότησε με επίσημο τρόπο τη μετάβαση σε μια περίοδο που η αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας ήταν πλέον καθοριστική. Παράλληλα όμως, αποστέρησε τα εργατικά σωματεία από τους οικονομικούς πόρους των συντεχνιών, περιορίζοντας έτσι τη δυνατότητα αυτενέργειάς τους και ευνοώντας την οικονομική και ευρύτερη εξάρτησή τους από το κράτος (Μποχώτης, 2009: 87).

Η περίοδος 1914-1917: η πορεία προς την ίδρυση της ΓΣΕΕ

Από το 1914 και εξής είναι σαφές ότι τα εργατικά σωματεία υπερτερούν αριθμητικά των συντεχνιακών ενώσεων. Στις μεγάλες πόλεις, όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς, ο Βόλος και η Πάτρα είχε προχωρήσει ο συντονισμός των σωματείων των εργαζομένων με την ίδρυση των τοπικών εργατικών κέντρων. Ωστόσο, οι προσπάθειες να δημιουργηθεί ένα ανώτερο όργανο για το συντονισμό του εργατικού κινήματος σε πανελλαδικό επίπεδο δεν είχαν αποδώσει καρπούς. Στα τέλη του 1911 έλαβε χώρα το πρώτο εργατικό συνέδριο, το οποίο και αποφάσισε την ίδρυση της Πανελληνίας Εργατικής Ομοσπονδίας (Κορδάτος, 1972: 179). Η λειτουργία της ΠΕΟ ενθαρρύνθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου και προωθήθηκε από τον Θεοδωρόπουλο, ο οποίος ως δικηγόρος του ΕΚΑ ασκούσε έντονη επιρροή. Δεν κατόρθωσε όμως να λειτουργήσει στην πράξη, εφόσον και οι σοσιαλιστές ήταν καχύποπτοι για τον προσανατολισμό της (Λιάκος, 1993: 105). Το ζήτημα του πανελλαδικού συντονισμού των σωματείων επαντέθηκε στο ΕΚΑ κατά τη διάρκεια του 1913 (Λιβιεράτος, 2006: 64). Η ενσωμάτωση των νέων εδαφών μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους άλλαξε τα δεδομένα στο εργατικό κίνημα

της χώρας και έθεσε το ζήτημα της συνδικαλιστικής ενοποίησης σε νέα βάση.

Η Θεσσαλονίκη αποτελούσε ένα σημείο αναφοράς για την οργάνωση της εργατικής τάξης και την ανάπτυξη των σοσιαλιστικών ιδεών. Η πολυεθνική εργατική οργάνωση «Φεντερασιόν» λειτουργούσε στην πόλη από το 1909. Έλεγχε τα περισσότερα από τα εργατικά σωματεία και επιδρούσε στον ριζοσπαστικό τους προσανατολισμό. Τα συνδικάτα της Θεσσαλονίκης ήταν μεγαλύτερα από εκείνα της νότιας Ελλάδας, συσπειρώνοντας περίπου 1.000 εργάτες το κάθε ένα, έναντι των 350 περίπου που αντιστοιχούσαν ανά σωματείο των παλαιών εδαφών (Λιάκος, 1993: 103). Η ποιοτική σημασία της Φεντερασιόν για το εγχώριο εργατικό κίνημα έγινε αισθητή από την άνοιξη του 1914, όταν και συντόνισε τη νικηφόρα απεργία των καπνεργατών που έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα και τη Δράμα.

Η ενσωμάτωση των Νέων Χωρών τροποποίησε το συσχετισμό δύναμης εντός του ελληνικού εργατικού κινήματος. Το Εργατικό Κέντρο Αθηνών δεν αποτελούσε πλέον τον μοναδικό πόλο συσπείρωσης, ενώ η πρωτοκαθεδρία των βενιζελικών συνδικαλιστών και των ευρύτερων καθεστωτικών δυνάμεων μπορούσε να τεθεί σε αμφισβήτηση. Ωστόσο, η δρομολόγηση του πανελλαδικού συντονισμού των σωματείων δεν αποτελούσε ιδιαίτερα πιθανή προοπτική το 1913. Η διαφοροποίηση των σωματείων της Θεσσαλονίκης από εκείνα της Αθήνας ως προς τον ιδεολογικό προσανατολισμό, όρθωνε εμπόδια για τη μεταξύ τους συνεργασία. Άλλωστε, η Φεντερασιόν αρνούσανταν αρχικά να αποδεχθεί την ένταξη των Νέων Χωρών στο ελληνικό κράτος, με αποτέλεσμα να αποξενωθεί προσωρινά από το συνδικαλιστικό κίνημα της νότιας Ελλάδας (Μοσκόφ, 1988: 387). Η συσπείρωση σε πανελλαδικό επίπεδο δυσχεραίνονταν περαιτέρω από την επιλογή του κράτους να διοικήσει τις Νέες Χώρες με βασιλικά διατάγματα (Μποχώτης, 2009: 100), αποφεύγοντας την άσκηση ενιαίας πολιτικής για το σύνολο της ελληνικής επικράτειας. Τέλος, αποκλίσεις σχετικές με τις εργασιακές σχέσεις, όπως ήταν το χαμηλότερο

εργασιακό κόστος στα νέα εδάφη (Φουντανόπουλος, 1999: 100), δεν ευνοούσαν τη διαμόρφωση ενός ενιαίου πλαισίου αιτημάτων.

Η διάσταση μεταξύ σοσιαλιστών και βενιζελικών δεν ήταν η μοναδική. Σημαντικές ήταν και οι διαφωνίες ανάμεσα στους σοσιαλιστές της Παλαιάς Ελλάδας και εκείνους των Νέων Χωρών. Οι σοσιαλιστές είχαν επιχειρήσει την περίοδο 1914-1915 να ενώσουν και να συντονίσουν τις δυνάμεις τους σε πανελλαδικό επίπεδο, προχωρώντας μάλιστα στην Πρώτη Πανελλαδική Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη. Παράλληλα, οι σοσιαλιστικές ομάδες της Αθήνας είχαν ενοποιηθεί σε μια ενιαία ουσιαστικά οργάνωση (Μοσκόφ, 1988: 388). Η διάσταση απόψεων έγινε αισθητή όταν οι σοσιαλιστικές οργανώσεις της Θεσσαλονίκης, της Αθήνας και άλλων πόλεων κλήθηκαν να λάβουν θέση για τη στάση της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Δρακούλης και ο Γιαννιός υποστήριξαν την πολεμική εμπλοκή της χώρας στο πλευρό της Αντάντ, ενώ η Φεντερασιόν διαφώνησε με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Σύμμαχη σε αυτή την κατεύθυνση βρήκε την ομάδα του Παναγή Δημητράτου και ορισμένους σοσιαλιστές της Αθήνας. Ενώ λοιπόν ο Γιαννιός πολωνόταν προς το βενιζελισμό, η Φεντερασιόν επέλεξε να συνταχθεί με τον αντιβενιζελικό συνασπισμό στις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915.⁴ Η εκλογική σύμπραξη είχε ως βασικό ενοποιητικό συστατικό την αντιπολεμική τοποθέτηση των δυνάμεων που την απάρτιζαν. Με βάση τα εκλογικά αποτελέσματα, εκλέχθηκαν δύο σοσιαλιστές βουλευτές, οι Αριστοτέλης Σίδερης και Αλβέρτος Κουριέλ (Παλούκης, 2010).

Ο Εθνικός Διχασμός και η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο δημιούργησαν ασφικτικές συνθήκες για τον πληθυσμό και οδήγησαν σε νέες κινητοποιήσεις της εργατικής τάξης και των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι κινητοποιήσεις αυτές αντιτάχθηκαν στο καθεστώς της ανεργίας και

της υποαπασχόλησης που είχαν ενταθεί εξαιτίας του αποκλεισμού και των επιπτώσεων του πολεμικού περιβάλλοντος (Εμπρός, 18.10.1916). Πάντως, σε αυτές τις συνθήκες παρουσιάστηκε μια νέα τάση ίδρυσης εργατικών σωματείων, η οποία εντείνεται το 1917 (Φουντανόπουλος, 1999: 109). Οι κοινωνικές διεργασίες κατά τη διάρκεια του πολέμου δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για να ενταθεί ο εργατικός διεκδικητισμός. Οι νέες προσπάθειες για τον πανελλαδικό συντονισμό των εργατικών σωματείων έλαβαν χώρα σε αυτό το πλαίσιο της ανοδικής πορείας του εργατικού κινήματος, της επέκτασής του σε νέους κλάδους αλλά και της αριθμητικής του ανάπτυξης ως προς τη συνδικαλιστική πυκνότητα (Λιάκος, 1993: 104-105).

Η απόφαση για την ίδρυση της ΓΣΕΕ επήλθε σε μια συγκυρία κατά την οποία εκκινούσε ένας νέος κύκλος εργατικών κινητοποιήσεων, ο οποίος έθετε σαν βασικά αιτήματα τις μισθολογικές αυξήσεις, την προστασία από την ανεργία και την υποαπασχόληση και σε ορισμένες περιπτώσεις τον έλεγχο επί της εργασιακής διαδικασίας. Όμως, οι διεργασίες στο επίπεδο του κοινωνικού διεκδικητισμού δεν επαρκούσαν για την ενοποίηση του κινήματος. Οι αντιθέσεις μεταξύ των σοσιαλιστικών οργανώσεων παρέμεναν ενεργές. Παρά την κοινή απόφαση των Ελλήνων σοσιαλιστών να μη λάβουν μέρος στη Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη της Αντάντ, η οποία έλαβε χώρα στο Λονδίνο από τις 20 ως τις 24 Φεβρουαρίου 1919, το Σοσιαλιστικό Τμήμα της Αθήνας υπέκυψε στις πιέσεις και απέστειλε ως αντιπροσώπους τους δύο εκλεγμένους σοσιαλιστές βουλευτές και τον Παναγή Δημητράτο (Μοσκόφ, 1988: 398).

Η τρίτη Πανελλαδική Συνδιάσκεψη έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 1918. Αποφάσισε να συγκαλέσει ιδρυτικό συνέδριο για τη δημιουργία σοσιαλιστικού κόμματος τον Νοέμβριο. Η απόφαση για τη σύγκληση του ιδρυτικού συνεδρίου της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας λήφθηκε από τα εργατικά συνδικάτα την ίδια περίοδο. Οι σοσιαλιστές και το κυβερνών κόμμα των Φιλελευθέρων προχώρησαν

4. Εφάρμοσε την απόφαση που είχε ληφθεί από την πρώτη Πανελλαδική Συνδιάσκεψη.

από κοινού στη συγκεκριμένη πρωτοβουλία. Για τους σοσιαλιστές η ενοποίηση του εργατικού κινήματος παράλληλα με την ίδρυση του ΣΕΚΕ είχε μια ιδιαίτερη σημασία τόσο σε πρακτικό όσο και σε συμβολικό επίπεδο. Το διεθνές περιβάλλον, στον απόηχο της Οκτωβριανής Επανάστασης και της έντονης κινητικότητας των ριζοσπαστικών δυνάμεων στην Ευρώπη, καθιστούσε επιτακτικότερη τη συγκεκριμένη επιλογή. Από την πλευρά τους οι Φιλελεύθεροι επεδίωξαν την ίδρυση της ΓΣΕΕ ευελπιστώντας ότι θα μπορούσαν να ελέγξουν τον πλειοψηφία των σωματείων και πιθανά να αξιοποιήσουν διάφορους μηχανισμούς για την επιβολή της δικής τους πολιτικής κατεύθυνσης (Λιάκος, 1993: 106).

Το πρώτο Πανελλαδικό Συνέδριο των Εργατών της Ελλάδας έλαβε χώρα στην Αθήνα στις 21 Οκτώβρη 1918. Οι αντιπρόσωποι των σωματείων που συμμετείχαν εκπροσωπούσαν 60.000 περίπου εργαζόμενους. Βασικό ζήτημα υπήρξε η τοποθέτηση του συνεδρίου σε σχέση με την πάλη των τάξεων, η οποία έγινε αποδεκτή από τους αντιπροσώπους με 158 ψήφους υπέρ έναντι 22 κατά. Η πλειοψηφία των σοσιαλιστών δεν ήταν σταθερή, αλλά μπόρεσαν να υπερτερήσουν σε επιμέρους επίδικα. Έτσι, το συνέδριο εξέδωσε ψήφισμα αλληλεγγύης προς τη «Δημοκρατία των Σοβιέτ» και καταδίκασε τον Γιαννιό και τους εκπροσώπους που έλαβαν μέρος στη Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη της Αντάντ (Μοσκόφ, 1988, 399-401). Ωστόσο, στο επίπεδο των διοικητικών θέσεων, ευνοημένοι υπήρξαν οι βενιζελικοί, εφόσον γραμματέας εκλέχθηκε ο Εμμανουήλ Μαχαίρας. Η επίτευξη του συντονισμού των εργατικών σωματείων σε πανελλαδικό επίπεδο αποτέλεσε μια σημαντική τομή ενόψει της έντονης κοινωνικής αντιπαράθεσης στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Παράλληλα όμως, με την προσπάθεια οργάνωσης των εργατικών αγώνων, η συνομοσπονδία κλήθηκε να αντιδράσει στις νέες προσπάθειες ελέγχου του εργατικού κινήματος από τις κυβερνητικές δυνάμεις, οι οποίες και συνετέλεσαν στις διασπάσεις της ακόλουθης περιόδου.

Συμπεράσματα

Η πρώτη διαδρομή του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα τείνει να ερμηνεύεται στη βάση ενός εξελικτικού σχήματος, ως μια πορεία από την ανωριμότητα στην ωρίμανση. Εκτιμάται, κατά συνέπεια, ότι με την πάροδο του χρόνου η εργατική τάξη αυξήθηκε αριθμητικά, τα εργατικά σωματεία πολλαπλασιάστηκαν, η ταξική συνείδηση αναπτύχθηκε και οι απονεομμένες μορφές δράσης αντικαταστάθηκαν από τις ορθολογικές.

Αυτή η γραμμική εξιστόρηση τείνει να υποτιμά τη σημασία των βίαιων και ραγδαίων μετασχηματισμών, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από σημαντικές χρονικές και ποιοτικές συμπεκνώσεις. Το κίνημα στο Γουδί, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι συνθήκες που διαμόρφωσε η Οκτωβριανή Επανάσταση την επαύριο του πολέμου, αποτέλεσαν παραμέτρους καθοριστικής σημασίας, οι οποίες προσδιόρισαν τη σημαντική διαφοροποίηση της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα σε σχέση με την προηγούμενη. Η φιλεργατική πολιτική των Φιλελευθέρων, η ανάπτυξη των σοσιαλιστικών ομίλων και κυρίως η δράση της Φεντερασιόν, αποτέλεσαν ορισμένες σταθερές παραμέτρους που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη και ενοποίηση του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος.

Ο εντοπισμός των συνεχειών που διαπερνούν τις ραγδαίες μεταβολές έχει επίσης ιδιαίτερη σημασία. Οι λουδβικικές ενέργειες των συντεχνιών και ο βίαιος χαρακτήρας των πρώτων εργατικών κινητοποιήσεων επανεμφανίστηκαν στο πλαίσιο της δράσης των σιγαροποιών την επαύριο του κινήματος στο Γουδί. Έτσι η παρακαταθήκη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα επιδρά στην περίοδο που ακολουθεί. Παράλληλα όμως, ο πλουραλισμός των δράσεων, που παρατηρείται στις κινητοποιήσεις του Μαΐου του 1910, δεν εντάσσεται σε κάποια παράδοση ανωριμότητας του εργατικού κινήματος. Υποδεικνύει αντίθετα μια «συλλογική επινοτικότητα των μαζών», η οποία απουσιάζει σε σημαντικό βαθμό από τις μεταγενέστερες κινητοποιήσεις της βενιζελικής περιόδου.

Η εξιστόρηση της πρώιμης διαδρομής του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος απαιτεί βαθύτερη ενασχόληση. Για την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα έχει σημασία η διερεύνηση της συλλογικής εργατικής δράσης και των προϋποθέσεων της ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος. Η διερεύνηση αυτή συνδέεται με τη μελέτη των χώρων εργασίας, την ανάλυση της εσωτερικής λειτουργίας συγκεκριμένων συντεχνιών, την ανατομία των εξωστρεφών μορφών δράσης. Προϋποθέτει εντέλει και την αναζήτηση «υπόκωφων» διαδικασιών, οι οποίες αναδύονται στο σκοτάδι μέσα από τα γεγονότα-τομές της περιόδου.

Για τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αι-

ώνα, βασικό ζητούμενο αποτελεί η υπέρβαση των ορίων που θέτει η πολιτική ιστορία. Το συνδικαλιστικό κίνημα αποτελεί εδώ μια πραγματικότητα, όπως άλλωστε και η παρουσία σχηματισμών που επιχειρούν να λειτουργήσουν σαν πολιτικοί εκφραστές της εργατικής τάξης. Η πορεία προς την ίδρυση της ΓΣΕΕ και του ΣΕΚΕ έχει εξιστορηθεί από διαφορετικούς συγγραφείς με περιγραφικό τρόπο. Η βαθύτερη εξέταση της ώσμωσης των σοσιαλιστών και των σοσιαλιστικών ιδεών με το εργατικό κίνημα, αλλά και των μορφών οργάνωσης και δράσης των εργατικών σωματείων, θα κάλυπτε σημαντικά κενά, συντελώντας και στην καλύτερη κατανόηση των εξελίξεων του Μεσοπολέμου. **Τ**

b

- Αλεξίου, Θ.** (1998), *Περιθωριοποίηση και ενσωμάτωση: Η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρκησης*, Αθήνα: Παπασάκης.
- Αγριαντώνη, Χ.** (2009), «Βιομηχανία. Από τις αρχές του αιώνα μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο Χ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 259-294.
- Ζαζάς, Δ.** (2011), *Τυπογραφία και τυπογράφοι στη Νεώτερη Ελλάδα: η περίπτωση της Αθήνας (1870-1920)* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα (διαθέσιμο στο <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/26640#page/1/mode/2up>).
- Καραμπάτσος, Χ.** (2016), *Από το Αυτοκίνητο «Μπχανή της Περιπέτειας» στο «Περίφημο Μπχάνημα» της Σιγαροποιίας: Κρίσιμα επεισόδια από την ιστορία της τεχνολογίας στην Ελλάδα, 1900-1920* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα: Κοκουλές, Γ. (1983), *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: Εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Οδυσσεάς.
- Κορδάτος, Γ.** (1972), *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος: με βάση άγνωστες πηγές και ανέκδοτα αρχεία*, Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- Λιάκος, Α.** (1988), «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος: σημειώσεις για μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*: 35,36,37, 161-170.
- Λιάκος, Α.** (1993), *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος: Αθήνα.
- Λιβιεράτος, Δ.** (2006), *Μεγάλες ώρες της εργατικής τάξης: ΕΚΑ 1910-1916, ΕΕΑΜ 1941, ΕΡΓΑΣ 1945*, Αθήνα: Προσκήνιο.
- Μοσκόφ, Κ.** (1988), *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης: η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Ορφανού, Φ.** (2002), *Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου 1900-1930* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα (διαθέσιμο στο <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/15600#page/1/mode/2up>).
- Παλούκας, Κ.** (2010), *Σχέδιο για μια ιστορία του προπολεμικού εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα*, historia (διαθέσιμο στο <http://historiagr.blogspot.com/2010/11/blog-post.html>).
- Παλούκας, Κ.** (2017), *Η Οργάνωση Αρχείου του Μαρξισμού (1919-1934): κοινωνικοί αγώνες, πολιτική οργάνωση, ιδεολογία και πολιτισμικές πρακτικές στα εργατικά στρώματα της μεσοπολεμικής Ελλάδας* (διδακτορική διατριβή), Ζωγράφου – Θεσσαλονίκη.
- Ποταμιάνος, Ν.** (2011), *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη της Αθήνας: μαγαζάτορες και βιοτέχνες 1880-1925* (διδακτορική διατριβή), Ρέθυμνο.
- Σεφεριάδης, Σ.** (1995), «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 6(2), 9-78 (διαθέσιμο στο <http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.15281>).
- Φουντανόπουλος, Κ.** (1999), «Μισωπή Εργασία», σ. 87-121, στο Χ. Χατζηιωσήφ., *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Οι Απαρχές 1900-1922*, Α1, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Χατζηιωσήφ, Χ.** (2009), «Η Μπελ Επόκ του κεφαλαίου: Από την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου μέχρι την κατάρρευση του προπολεμικού διεθνούς οικονομικού συστήματος», σ. 223-257, στο Χ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Hobsbawm, E. J.** (1952), «The machine breakers», *Past and Present*, 1 (Feb), pp. 57-70. **Εμπρός** (εφημερίδα).